

Franciszek Maurer

POTRZEBA OCHRONY ZABYTKÓW BUDOWNICTWA PRZEMYSŁOWEGO
NA TERENIE ROW

Jak wiadomo Rybnicki Okręg Węglowy obejmuje głównie ziemie powiatu rybnickiego i wodzisławskiego. Ostatnio terytorium ROW powiększone zostało o części ziem powiatu raciborskiego, gliwickiego, tyskiego, tyskiego, pszczyńskiego i cieszyńskiego, pośrednio związanych z eksploatacją węgla. Są to prastare ziemie, przez które przechodziły szlaki komunikacyjne w czasach prehistorycznych, szlaki najazdów plemion koczowniczych Hunów i Awarów a później Tatarów. Z innych względów korzystne położenie geograficzne na przedoplu Bramy Morawskiej sprzyjało licznym wędrówkom handlowym przez te obszary o czym świadczą obce znaleziska archeologiczne nad górną Odrą, a mianowicie z epoki kamiennej, brązu, żelaza oraz znaleziska rzymskich monet. Według prof. Jamki na 100 km² istniało tu od 1 do 4 grodzisk. W średniowieczu znany był główny trakt handlowy wiodący ze wschodu przez Kraków, Żory, Rybnik, Racibórz na zachód z odgałęzieniem od Żor przez Wodzisław oraz szlak handlowy z południa przez Ostrawę, Racibórz, Rudy i Gliwice. Prawie wszystkie miejscowości posiadają stare metryki z XIII i XIV w. Zaobserwować można jak na przestrzeni dziejów ziemia rybnicko-wodzisławska zmieniała swój charakter z rolniczo-leśnego na rolniczo-przemysłowy w XIX w. a obecnie w związku z dynamiczną rozbudową ROW na przemysłowo-rolniczy. Od dawna z pni i karczów sosnowych pędzono tu smołę i wypalano węgiel drzewny w mieleczach używanych do pieców fryszerskich. Również od średniowiecza używano spiętrzenia wód do poruszania młynów, foluszy a później także

do poruszania mechanicznych młotów w licznych kuźniach. W dolinach rzek zakładano kuźnie, w których przetapiano wydobywaną w pobliżu rudę darniową. Doskonałym tego przykładem jest rzeka Ruda w dolinie której nad szeregiem stawów znajdowały się liczne kuźnice od Żor poprzez Rowień, Gotartowice, Ligocką Kuźnię, Paruszowiec, Wielopole, Rybnicką Kuźnię, Stodoły, Rudy Raciborskie do Kuźni Raciborskiej.

W 1585 r. wymieniona jest Kuźnica w Stodołach, należąca do opractwa Cystersów w Rudach Raciborskich. Oni to wzniesli nad rzeką Rudą piece do wytapiania żelaza z rudy darniowej, kuźnie i walcownię blachy. Do dziś zachowały się ślady w postaci grobli, upustów wodnych i zwaków żużli hutniczych. W lasach Wielopola stare groble dawnej kuźnicy sięgają XVI w. Jedną z nich obecnie wykorzystano do spiętrzenia wody dla kąpieliska i ośrodka sportów wodnych na Rudzie. Przy drodze do Rybnika naprzeciw kąpieliska istnieją pozostałości zabudowań pompowni z niszczejącymi urządzeniami maszynowymi turbiny liczącymi ok. 100 lat. W Kuźni Rybnickiej została założona Kuźnica w 1601-1614 r. przez Lobkowiców. W 1792 r. w tejże Kuźnicy powstały 2 ogniska fryszerskie, a 1797 r. wybudowano pierwsze domy mieszkalne dla pracowników. Do dziś zachowały się dwa budynki: walcownia i magazyn usytuowane równolegle do siebie, prostopadle do stawu oraz budynek mieszkalny. Opodal tych budynków istnieje kanał z resztą ujęcia wodnego, które poruszało urządzenia walcowni. Projektantem Kuźnicy Rybnickiej był inżynier angielski Jan Fryderyk Wedding. Wg jego planu z 1815 r. stara huta została przebudowana w 1819 r. Neoklasyzystyczne projekty Weddinga były zawsze stylowe, przemyślane i harmonizowały z otoczeniem. Budynki tworzyły rytmiczny układ brył symetrycznie ugrupowanych, zgodnie z potrzebami procesów technologicznych. Już w XVII w. w Parunowcu istniała kuźnia nad stawem. Do jej dalszej rozbudowy wykorzystano w 1753 r. młyn Paruszowiecki

a w 1735 r. powstają 2 wysokie piece. W latach 1822-23 założenia te przebudowano wg projektu inż. Weddinga na kuźnię żelaza i walcownię blachy z gmachem Urzędu Hutniczego i domami mieszkalnymi dla urzędników i ich rodzin. Do dziś zachowały się na terenie dzisiejszej Huty Silesia budynki starej kuźni z zabytkowymi magazynami, wysokim kominem o kwadratowym przekroju, 2 budynki mieszkalne neoklasycystyczne a przy ul. Przemysłowej stoją tzw. "familoki" jak dawniej zamieszkałe przez pracowników huty.

W Ligocie Rybnickiej kuźnię z XVII w. przeprojektował również Wedding, a jej budowa trwała od 1818-21 r. U wlotu wód rzeki Rudy do stawu stanął piec fryszerski, po obu jego bokach magazyny a w głębi budynki mieszkalne. Była to Ligocka Kuźnia zwana też hutą Kowstena. Do dziś zachowały się nieliczne ślady z zabudowań przemysłowych oraz stary młyn, obecnie tartak. W Gotartowicach od XVII w. istniała kuźnia. Około 1822 r. powstał piec fryszerski a w 1824-25 inż. Wedding przebudował te założenia na hutę żelaza, ta z kolei z końcem XIX w. przekształcona została na walcownię i emaliernię. Od 1925 r. do dnia dzisiejszego mieści się tam fabryka sygnałów. W Żorach po siedemnastowiecznej kuźni istniała odlewnia żeliwa, z której pozostały resztki przy ul. Rybnickiej. Ponadto w Niewiadomiu, Dębieńsku, Ornontowicach, Rydułtowach, Pszowie, Niedobczycach, Plecach, Chwałowicach, Knurowie, Krywałdzie, Szczygłowicach, Jankowicach, Ryb., Palowicach i Bełku zachowały się liczne pozostałości po starych kopalniach, których powstanie datuje się od końca XVIII w. do początków XX w. Niektóre z tych budowli i urządzeń zabytkowych włączone są do współczesnej produkcji. Z innych starych założeń wymienić należy tartaki, wapienniki, młyny, kamieniołomy, gipsołomy, cegielnie, browary, gorzelnie, fabrykę prochu, łańcuchów, hutę szkła itp.

Wymienione obiekty - po większej części zostały wstępnie przestudiowane i przebadane w drodze autopsji, wywiadów, zdjęć fotogra-

ficznych. W trakcie opracowania znajdują się odpowiednie zestawienia klasyfikacje i pomiary, ideogram zagospodarowania turystycznego oraz dalsze badania szczegółowe. Chodzi bowiem o to aby ocalić od zniszczenia żywe zabytki kultury materialnej, by wydobyć te wartości sztuki budowlanej, pracy i mozoku, dzięki którym ludność uzyskiwała pracę i coraz to większy dobrobyt. Niezależnie od do-
rażnych zabezpieczeń i odpowiedniej konserwacji jakiej potrzebują niektóre z omawianych obiektów na szczególną uwagę zasługuje Rybnicka Kuźnia. Ze względu na usytuowanie całego zespołu, walory krajobrazowe i wartości zabytkowe postuluje się urządzenie tam muzeum przemysłu hutniczego z zabytkowym wyposażeniem mechanicznym, zdolnym do działania czy produkcji pokazowej. Muzeum przemysłu w starej Kuźni Rybnickiej prócz wartości kulturalnych spełniłoby należycie swe zadanie dydaktyczne jako skansen przemysłowy, mówiący o człowieku, wytworach jego pracy, warunkach produkcji i stanie wiedzy technicznej.